

IZVJEŠTAJ GROFA DE SALISA O CRNOJ GORI ZA 1913. GODINU

In this paper we are presenting a yearly report on Montenegro from the British Legation in Cetinje, for the year of 1913. It has been compiled by the British Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary – John Francis Charles, Count de Salis C.V.O., C.M.G. This report compiles all the political, financial and social data on the Kingdom of Montenegro that were at the disposal of the British consul (Count de Salis) at the time of its writing. As such, it holds the valuable data on the diplomatic and political history of the Kingdom of Montenegro, from the point of view of Count de Salis, at the end of Balkan wars and in the eve of World War I.

Grof de Salis (John Francis Charles, count de Salis, C.V.O., C.M.G.¹) je imenovan opunomoćenim izaslanikom (rang ispod ambasadora) Velike Britanije u Crnoj Gori 21. 07. 1911. godine.² Poticao je iz švajcarske plemićke porodice (po tituli su grofovi Svetog rimskog carstva), a koji su postali naturalizovani britanski državljani u doba kralja Džordža II.³ Grof de Salis je

¹ Skraćenice koje su navođene uz titulu grofa De Salisa su u stvari odlikovanja: *Royal Victorian Order* (C.V.O.) i *Order of Saint Michael and Saint George* (C.M.G.).

² „Minister to Montenegro“, *The Daily Telegraph*, 22. 07. 1911, str. 13.

³ „Who’s who and why – Minister to Montenegro“, *The Portadown News*, 19. 10. 1912, str. 2.

bio prvi britanski diplomata iz redova britanskog plemstva koji je upućen u diplomatsku službu u Kraljevinu Crnu Goru. De Salis se primio dužnosti na Cetinju u jeku još jednog albanskog ustanka 1911. godine i zategnute situacije na crnogorsko-osmanskoj granici. Velike sile su budno pratile ove pokrete albanskih brđana (koji su se masovno sklanjali na teritoriju Crne Gore) kao i držanje crnogorskog dvora naspram ovog ustanka. De Salis se kao iskusni karijerni diplomata odmah posvetio prikupljanju informacija o stanju ustanika i motivima crnogorskog dvora, te držanja osmanskih vlasti po pitanju pacifikacije Skadarskog vilajeta. Početkom novembra 1912. godine je na Cetinje pristigao engleski Crveni krst, te se Kralj zahvalio gofu de Salisu, kako se navodi u britanskoj štampi, kako je britanska misija na Cetinju još jedan dokaz simpatija britanske nacije prema Crnoj Gori.⁴ De Salis je zapažanja, zabilješke i analize je redovno prosljeđivao Forin Ofisu, tj. britanskom ministru spoljnih poslova ser Edvardu Greju, te njegova zaostavština iz doba diplomatske službe u Crnoj Gori (1911–1915) predstavlja bogat izvor za proučavanje političke i diplomatske istorije Crne Gore i njene pozicije na Balkanskom poluostrvu.

De Salis će na poziciji britanskog ambasadora ostati sve do vojnog sloma crnogorske države, te će po evakuaciji iz Crne Gore nedugo zatim biti upućen na poziciju izaslanika Velike Britanije u Vatikanu. De Salis je postao poznat po svom čuvenom „Izveštaju iz 1919. godine“,⁵ u kojem je opisao tragično stanje u kojem se Crna Gora našla prilikom vojne okupacije od strane Srbije i njenih lokalnih satelita. No, pored izvještaja iz 1919. postoji još nekoliko godišnjih izvještaja koji

⁴ „Siege of Scutari – Consuls’ request to the Montenegrin commander“, *The Scotsman*, 06. 11. 1912, str. 10.

⁵ Živojinović Dragoljub: „Misija Salisa i Majlsa u Crnoj Gori 1919. godine“, *Istorijski zapisi*, br. 3, 1968, str. 367–424.

ništa manje temeljno ne proučavaju političke prilike u crnogorskoj državi.

Dolaskom grofa de Salisa na upražnjeno mjesto ambasadora u britanskoj legaciji na Cetinju, nastavljena je praksa britanskih ambasada da o zemlji domaćinu sastavljaju detaljne godišnje izvještaje. Tako je i de Salis obično početkom godine slao opširne godišnje izvještaje⁶ o Crnoj Gori, u kojima je detaljno analizirao spoljnopolitička, unutrašnja i ekonomska pitanja koja su bila od važnosti za funkcionisanje crnogorske države u protekloj godini. Ovom prilikom donosimo u prevodu njegov godišnji izvještaj o Crnoj Gori za 1913. godinu.

Svršetkom Balkanskog rata se Crna Gora našla u prilično teškoj situaciji, materijalno i finansijski iscrpljena, obilježena nesređenim unutrašnjim prilikama i problemima inkorporacije stanovništva iz anektiranih krajeva, problemima na spoljnopolitičkom planu, itd. Grof de Salis je analizirajući sve njemu dostupne podatke pokušavao sagledati razvojni put crnogorske države i njene mogućnosti opstanka kao nezavisne države u svijetlu tadašnje situacije i djelovanja spoljnih neprijatelja, te unutrašnje duboke materijalne i političke krize u koju je crnogorsko društvo zapalo. Upravo iz tog razloga, izabrali smo 1913. godinu kako bi smo (na osnovu britanske arhivske diplomatske građe) predstavili jedan presudan momenat u njenom razvoju, kada su akumulirane greške iz prošlosti i duboka unutrašnja kriza, te jačanje njenih neprijatelja i protivnika vladarske porodice, na neki način dovodile u pitanje sami opstanak crnogorske države. Grof de Salis je bio svjedok svih događaja tokom Skadarske krize i antagonizacije Crne Gore sa

⁶ Saša Knežević je objavio jedan od godišnjih izvještaja o Crnoj Gori iz 1909. godine, napisanim od strane Salisovog prethodnika: Izvještaj britanskog poslanika na Cetinju za 1909. godinu, Istorijski zapisi, br.3–4, 1999, str. 189–209.

Velikim silama po istom pitanju⁷ djelujući kao posrednik između crnogorskog vladara i britanskog ministra spoljnih poslova ser Edvarda Greja. Grof de Salis je tokom tog perioda održavao kontakte i sa liderima i neformalnim grupama koje su imale uticaja na događaje u regionu, npr. sa Isom Boljetincem, koji je radio na mobilizaciji muslimanskih plemena (fisova) i katoličkim glavarima koji su pružali otpor aneksiji njihovih oblasti od strane Crne Gore, potaknuti između ostalog i ratnim zločinima počinjenim u gotovo svim oblastima od Gusinja do Đakovice.⁸ U saradnji sa Petrom Plamencem, ministrom inostranih djela je radio na regulisanju spornih pitanja i smirivanju lokalnih sukoba koji su prijetili da na crnogorsko-albanskoj granici dođe do otvorenog rata. Ruska diplomatija je još od izbijanja Balkanskog rata bila ozlojeđena na crnogorskog vladara.⁹ Kada je Srbija formalno prepustila oblast Đakovice Crnoj Gori, grof de Salis je urgirao da se okolnim plemenima dopusti da koriste pazare u tom gradu,¹⁰ koji iako su ostali sa druge strane granice, su u tom trenutku bili neophodni za njihovo normalno funkcionisanje.

Upravo proučavanjem ovakvih i sličnih dokumenata dobijamo širu sliku o faktičkom stanju u tom trenutku u vremenu, a bogatstvo podataka koje u njima nalazimo nam omogućava da u komparaciji sa drugim primarnim izvorima izgradimo objektivniju

⁷ „The Cabinet opposed“, *The Leeds Mercury*, 6. 05. 1913, str. 5.

⁸ TNA.FO. 424/249, 1; TNA.FO. 424/249, 3

⁹ Koliko se ruska diplomatija distancirala od djelovanja i politike kralja Nikole po završetku balkanskih ratova najbolje govori podatak da je ruski ambasador u Istanbulu, de Girs (Mikhail Nikolayevich de Giers) prilikom pobune na Kosovu izjavio da ako Crna Gora ima problem sa katolicima i muslimanima, ona je sama kriva za to, jer je njeno ponašanje u Đakovici bilo monstrozno. TNA.FO. 424/249, 1, 2.

¹⁰ TNA.FO. 424/249, 29.

Grof de Salis

(John Francis Charles, count de Salis, C.V.O., C.M.G.)

sliku o prošlosti crnogorske države i njenog odnosa sa okolnim državama i velikim evropskim silama.

S obzirom da dokument ima podnaslove, numerisane pasuse i sopstvene fusnote, mi smo odlučili da u zagradama u samom tekstu dajemo primjedbe prevodioca, dok se u fusnotama nalaze izvorne informacije i reference, onakve kakve su date u originalnom izvještaju na engleskom jeziku. Kako smo već navodili da ovaj izvještaj sadrži vrijedne podatke o Crnoj Gori iz tog perioda, a trudeći se da izbjegnemo interpretacije istoga bez pružanja uvida u sami izvorni materijal, mi smo odlučili da ga prenesemo u cjelosti, u prevodu sa engleskog na crnogorski jezik.

Grof de Salis ser Edvardu Greju (primljeno 4. aprila)

Cetinje, 10. mart 1914.

Gospodine,

Imam čast da vam dostavim opšti izvještaj o Crnoj Gori, iz ove legacije za 1913 godinu.

Mojim imenom, itd.

J. de Salis

Prilog

Godišnji izvještaj o Crnoj Gori za 1913. godinu

SADRŽAJ:

Rat sa Turskom

Skadar: Opsada

Skadar: Kapitulacija

Skadar: Predaja Velikim silama

Posredovanje

Drugi balkanski rat

Odnosi sa drugim državama

Austrija

Rusija: Bilješka o austrijskoj i ruskoj politici

Italija

Srbija

Unutrašnja pitanja

Ekonomska pozicija

Finansije

Crna Gora i Južni Sloveni

Crna Gora i Albansko pitanje

Crna Gora i Jadransko pitanje

RAT SA TURSKOM

1. Kako je godina 1913. počela, Crna Gora je u savezu sa Bugarskom, Grčkom i Srbijom i dalje bila angažovana u borba-ma koje su počele prošle jeseni sa Turskim carstvom.

2. Po zaključenju primirja sredinom decembra 1912. Crnogorci su bili u relativno lošijoj poziciji nego njihovi balkanski saveznici. Sa elementom iznenađenja i uz pomoć Malisora, uspjeli su, istina je, da zauzmu turske granične pozicije u Tuzima. Susreli su se sa malo otpora u Bijelom Polju i Pljevljima u Sandžaku, instalirali su se u Peći, Gusinju i Plavu, te su zajedno sa svojim srbijanskim saveznicima okupirali Đakovicu. Ali glavni cilj kampanje, opsada Skadra, je malo napredovala. Suočili su se sa ozbiljnim otporom na početku, te nisu uspjeli, kako se to kasnije pokazalo, u potpunosti blokirati grad. U međuvremenu su, u novembru 1912. godine Srbijanci uspjeli da okupiraju Medovu i Lješ, te je zatim njihova nadmoćna organizacija i (postignuti, prim. prev) uspjesi izazvala nezadovoljstvo Crnogoraca nesavršenošću sopstvenog vođstva i opreme.

3. Kako je turski komandant Skadra, Hasan Riza-bej odbio da prihvati notu o prekidu neprijateljstava, a koju mu je dostavio njemački ministar na Cetinju, borbe nisu prekidane tokom Mirovne konferencije u Londonu. Kralj se i pored svojih primjedbi našao primoran okolnostima i pritiskom slovenskog javnog mnjenja da dođe do dogovora sa Srbijancima, koji su sa svoje strane nestrpljivo pokušavali dovesti do pada grada, kako bi pojednostavili sopstvene operacije u sjevernoj Albaniji i povukli nešto trupa ka frontu u Makedoniji. Kako je isteklo vrijeme predviđeno za primirje i došlo do nastavka neprijateljstava, te je otpočeo kombinovani crnogorsko-srbijanski napad 6-og februara, a turske snage su se nalazile pod komandom Esad-paše koji je preuzeo komandu po ubistvu Hasan Rize početkom januara.

Srbijanske trupe su zauzele istureni položaj u seli Bušati, nekoliko milja južno od Skadra, te su produžile sa napadom na Brdicu, izolovanom brdu koje se nalazi naspram važne tvrđave na Tarabošu, ali znatno niže od nje. Napad je loše organizovan, te su Srbijanci potučeni sa teškim gubicima. Crnogorci, pod komandom generala Martinovića, predsjednika vlade, nisu uspjeli u svom napadu na Taraboš, ali poslije dvodnevne bitke u kojoj su imali teške gubitke uspjeli su da zauzmu poziciju Velikog Bardanjolta u ravnici pred Skadrom. Turske trupe su počele da evakuišu Mali Bardanjolt, te prema tvrdnji svjedoka, već su počeli da se u panici povlače ka gradu. Ali da li zbog neznanja o povoljnom ishodu ove bitke ili nedostatka dovoljnog taktičkog iskustva koje mu je onemogućilo da shvati situaciju, general Janko Vukotić koji je komandovao ovim napadom nije uspio da iskoristi prednost koja mu se ukazala, tj. da zauzme Skadar sa napadom, te je ova prilika nestala. Turci su ojačali pozicije na Malom Bardanjoltu i uspjeli su da ih održe sve do kraja opsade. Prema tome, izjava koju je ser Edvardu Greju uputio Popović 20. februara, prema kojoj su Crnogorci praktično već u posjedu predgrađa ovog grada, nije bila u skladu sa istinom. Ali njegova procjena da su Crnogorci imali nekih 6.000 izbačenih iz stroja vjerovatno nije daleko od istine.

4. Zbog teških savezničkih gubitaka, dalji napadi su, za sada, obustavljeni. Neprekidna pucnjava se, bez nekog vidljivog rezultata, nastavljala još mjesec dana, sve do sredine mjeseca marta, kada je počelo teško bombardovanje grada. Mnoge kuće, naročito u hrišćanskom kvartu, su oštećene, katedrala je pogođena više puta kao i samostan, te konzulati stranih sila. Opatica je ubijena projektilom, a gospodin Suma, britanski vicekonzul, je teško ranjen. Ruskoj vladi je skrenuta pažnja od strane velikih sila, vezano za patnje civilnog stanovništva u gradovima pod opsadom: Skadru, Janini i Jedrenu, te je kolektivna predstavka upućena na Cetinje 13. maja, ali je crnogorska

vlada odgovorila da u svijetlu ozbiljnih vojnih i političkih uslova oni mogu dozvoliti jedino stranim konzulima i njihovim zemljacima da napuste Skadar. Ruski ministar se istog dana obratio Kralju (Nikoli, prim. prev) strogim rječnikom, prijeteci mu da ako i dalje nastavi sa svojim obznanjenim planom zauzimanja Skadra, da će u stvari raditi protiv savjeta Rusije. Od strane Vlade njenog veličanstva je prije nekoliko dana takođe upućeno upozorenje o veoma žalosnom utisku koji će kreirati u Londonu ako civilno stanovništvo Skadra bude podvrgnuto bilo kakvom zlostavljanju od strane snaga koje vrše opsadu. Ova komunikacija je bila praćena protestom austrijske legacije protiv bombardovanja, te zahtjevom za obustavu neprijateljstava dok se u skladu sa rezolucijom Konferencije ambasadora, ne pruži prilika civilnom stanovništvu da se izvuče. Ruski, italijanski i njemački ministri su podržali ovakvu predstavku. Kako je odgovor Kralja bio nezadovoljavajući austrijskoj vladi, nastavljena je komunikacija u još ozbiljnijem obliku 23. marta, a koja je rezultirala u projektu kojim bi se preduzeli neophodni koraci u saradnji sa vojnim komandantom Skadra, da se posreduje u odlasku civilnog stanovništva iz tog grada. Međutim, Kralj je odbio da dozvoli bilo kom predstavniku Velikih sila da se pridruži njegovom emisaru, te postoji osnova za sumnju da se prekid pregovora sa Esad-pašom od crnogorske strane nije odigrao u atmosferi najboljeg povjerenja, uzimajući u obzir njegovo obećanje. Štaviše, postavljane su poteškoće u komunikaciji šifrovanih naredbi o ovoj stvari od strane vlasti u Istanbulu, te je direktno odbijen i zahtjev za direktnom transmisijom otvorene poruke od strane Velikog vezira Esadu.

5. Poslije dugog intervala, napad na Skadar je žustro nastavljen 31. marta. Srbijanci su bombardovali Brdicu dok su Crnogorci napredovali ka Malom Bardanjoltu i Tarabošu, no ova operacija je užurbano započeta i loše tempirana. Pokret ka Bardanjoltu, za koji je moguće da je bio varka, je prekinut prije

nego što je započeo glavni napad na Taraboš, te poslije disproporcionalnog gubitka života, zauzet je samo jedan turski rov. Srbijanska pojačanja su, kako je izviješteno, stigla do Medove na dan napada, što može biti potaknuto slabim nadama o ostvarenju odlučnog uspjeha na strani Crnogoraca prije dolaska ovih trupa i pod pretpostavkom da srbijanski general upravlja operacijama.

6. Napredak saveznika južno od Bojane je uzbunio opoziciju u Beču te je još sredinom novembra 1912. godine austrijska vlada uz naknadnu pomoć Italije poslala upozorenje Beogradu i Cetinju u kom navode da uzimanje luka na jadranskoj obali nije u skladu sa pretpostavljenim stvaranjem autonomne Albanije. Indicije o tome da se Austrija zauzima i za Skadar su predstavljene na Ambadorskoj konferenciji sredinom decembra. Crnogorska vlada je sa svoje strane nekoliko puta pokušala da predstavi svoju stvar u pozitivnom svijetlu. Početkom januara je sa Cetinja upućen hitni apel Vladi njenog veličanstva, a kojim se potkrepljuju crnogorski zahtjevi. Dugačak memorandum je potom predat od strane crnogorskih delegata u Londonu, insistirajući na istorijskim, geografskim i ekonomskim osnovama vezanim za inkorporaciju Peći, Đakovice i Skadra u Crnu Goru. Mnoge od iznesenih tvrdnji su bile veoma kontroverzne. U svakom slučaju, najjači argument koji su naveli je bio da su razna plemena i stanovništvo grada Skadra opredijeljeni za anektiranje, što se naknadno pokazalo netačnim. Poslije prijateljskog upozorenja od strane Vlade njenog visočanstva krajem januara, o tome da bi bilo šteta za Crnu Goru da insistira na pitanju Skadra čak i po cijenu evropskog rata, poslata je nota crnogorskim delegatima bazirana na rezoluciji sa Ambadorske konferencije od 11. marta, a u kojoj se navodi da će sudbina Skadra biti odlučena od strane Velikih sila, da trenutne operacije (na terenu, prim. prev) ne mogu ništa promijeniti, te da bi nastavak istih izazvao neumitno krvoproliće, a koje je tako besko-

risno da se ser Edvardu Greju čini kriminalnim. Nije bilo formalnog odgovora, ali nekoliko dana kasnije, kako je već navedeno, hrišćanski kvart grada, katedrala, konzulati, itd. su žestoko bombardovani. Na dan 28. marta je upućena kolektivna predstavka Cetinju, bazirana na dogovoru o pitanju sjevernih i sjeverozapadnih granica Albanije, a kojom se poziva crnogorska vlada da prekine opsadu Skadra, da prekine sa neprijateljstvima na teritoriji koja je dodijeljena Albaniji i da evakuiše navedene oblasti. Kao i u prethodnom slučaju, poslije ove predstavke je uslijedio novi napad (na Skadar, prim. prev). Kada je napad omanuo, uputili su odgovor 1. aprila u kome se navodi da Crna Gora još uvijek vodi rat protiv Turaka, a u vezi koga su Velike sile proglasile svoju neutralnost, te ona (Crna Gora, prim. prev) ne može da prihvati njihov zahtjev.

7. Na ovo grubo prkošenje volji Evropskog koncerta je odmah odgovoreno okupljanjem flote ispred Bara, 5. aprila. Kako je crnogorska vlada odbila da se povinuje pred pomorskom demonstracijom, 10. aprila je izvršena blokada¹¹ obale od Bara do ušća Drima, a istovremeno je Sankt Peterburg izdao saopštenje i to prilično snažnim rječnikom koje ne ostavlja sumnju u to da je pogled ruske vlade identičan onome od pet (evropskih, prim. prev) sila koje su predstavljene u međunarodnoj floti u Mediteranu. Usljed pritiska izvršenog nad Beogradom, srpskim trupama je naređeno da se povuku iz opsade ali crnogorska vlada je i dalje odbijala da sarađuje. Ruski poslanik je otpušten sa par kratkih izjava uperenih protiv (ruske, prim. prev) legacije na Cetinju, prema kojim ruska diplomatija nije predstavila autentične izvore informacija te se ista poziva da objavi zvaničnu korespondenciju iz proteklih nedelja, a koja se odigrala između dvije (crnogorske i ruske, prim. prev) vlade. Prijedlog koji je tada još uvijek bio predmet diskusije među Velikim silama, a koji se ticao opcije za finansijsku pomoć

¹¹ Blokada je 23. aprila produžena sve do Dračke luke.

Crnoj Gori je odbijen kao uvreda, kao sramotna pogodba koju Crna Gora sa prezirom odbija. U isto vrijeme je crnogorski delegat po instrukcijama svoje vlade informisao ser A. Nikolsona da je Crna Gora čvrsto riješena da nastavi sa vojnim operacijama pred Skadrom, te da su teritorijalne kompenzacije Crnoj Gori koje su, kako su razumjeli, bile predmet razmatranja, prilično neadekvatne. Stoga je ona odlučila da odbije bilo kakvu finansijsku ili neku drugu kompenzaciju od strane sila, te da ako se bilo kakvi pomorski ili vojni odredi iskrcaju, Crna Gora će ih smatrati neprijateljima i shodno tome se tako i držati.

8. Iako su zalihe hrane u Skadru do tada bile dovoljne za potrebe vojnog garnizona, civilno stanovništvo je početkom aprila bilo teško pogođeno, te je došlo do nekoliko slučajeva smrti od gladi. Još uvijek je bilo mesa u dovoljnoj količini za vojne trupe ali su zalihe hljeba bile gotovo iscrpljene u trenutku kada su otpočeli pregovori između Esad-paše i opsađivača (crnogorske vojske, prim. prev). Poslije pregovora koji su trajali dva ili tri dana, potpisana je mirovna konvencija prema kojoj je garnizon, procijenjen na 20.000 ljudi, bio slobodan da ode sa svojim naoružanjem, prtljagom i artiljerijom. Iste slobode su obezbijedene i civilnim funkcionerima i stanovništvu, uz klauzulu da ako žele da ostanu (u gradu, prim. prev) njihove lične slobode bi bile poštovane, te da neće biti pljačke. Vijesti o kapitulaciji su pristigle na Cetinje oko 2 časa poslije ponoći, 23. aprila, a iste su objavljene pucnjavom iz topova i crkvenom zvonjavom. Kralj je smjestio organizovao neformalni prijem u palate, gdje je primao čestitke svojih podanika i predstavnika svojih saveznika. Iako se slavlje od strane građana nastavilo sve do zore, nije bilo nemira ili ekscesa. Iste večeri je publikovana zvanična verzija o predaji u kojoj je opisan opšti napad na neprijateljske pozicije praćen bombardovanjem. Ubrzo se pokazalo da ni jedna od tih izjava nije bila u skladu sa činjenicama, jer je posljednja faza ove borbe protekla bez gubitka života na obje

strane. Dva dana po povratku princa nasljednika krune došlo je do značajnog razočarenja kada je primijećeno da nema vojnih trofeja, niti zarobljenika te je postalo jasno da je osvajanje grada u stvari proizvod pregovora a ne uspješne vojne operacije.

9. Pored vojne konvencije izgleda da je prema glasinama koje su kružile, postojao neki dogovor ili makar sporazum neke vrste između Esad-paše i Crnogoraca. Gospodin Pero Plamenac koji je provodio pregovore, je tvrdio da je tokom svog boravka u Skadru kao crnogorski konzul ostvario prijateljske odnose sa njim. Jednom prilikom je samopouzdanio izjavio da je snažno savjetovao Esada poslije kapitulacije, da se proglasi kraljem Albanije, ali ga je kasnije odgovarao od toga kad je postalo jasno da postoji opasnost od provociranja Austrije i italijanske intervencije. Gospodin Plamenac nije priznao postojanje bilo kakvog formalnog dogovora, ali prema izvještaju, Esadu bi se osigurala crnogorska podrška ako bi formalno predao Skadar i oblast sjeverno od Drima. Priče koje ovamo (na Cetinju, prim. prev) cirkulišu o Esadovim namjerama, izgleda da dolaze iz dvora.¹²

¹² Postoji značajna sličnost u ovom pregovaranju Kralja Nikole sa Esadom, sa intrigama kralja (Nikole, prim. prev) kada je pokušao doći do posjeda nad tvrđavom Spuž 1877. godine, u vrijeme pred izbijanje rusko-turskog rata. Sledeći pasus se pojavljuje u „Memoarima Tomasa Herkalovića“ koji je bio zvaničnik austrijske konzularne službe u Bosni. „Pričalo se kasnije u Sarajevu da je Crna Gora obećala Jermenu, Kostan-paši, koji je bio član tursko-crnogorske granične komisije, da će mu uz pomoć Rusije biti obezbijeđeno da bude autonomni paša Bosne i Hercegovine ako on obezbijedi od Porte (osmanske vlade, prim. prev) predaju Spuža i nekih drugih teritorija Crnoj Gori. On je pokušao, ali nije uspio. Visoka porta nije pristala na to.“ (prijevod)

Tvrđava Spuž leži na putu Podgorica – Nikšić. Poslije katastrofalne kampanje 1862. godine, kralj Nikola je morao da prihvati pravo Turaka da tamo drže garnizon, kako bi se držala otvorenom komunikacija sa Hercegovinom. Prešao je u ruke Crne Gore odlukama Berlinskog kongresa.

10. Na vijest o predaji Skadra su Velike sile odlučile da se na Cetinje uputi kolektivna nota kojom se izjavljuje da zauzimanje grada neće na bilo koji način uticati na promjenu njihove odluke o delimitaciji sjeverne i sjeverozapadne granice Albanije; te da grad zato mora biti evakuisan što ranije i predat komandi međunarodne flote. Došlo je do neočekivane poteškoće u izvršenju ove odluke. Italijanski ministar koji je viši predstavnik velikih sila je zvao Ministarstvo inostranih poslova ali nije mogao da obezbijedi valjani protokol u smislu kako dalje postupiti u komunikaciji po ovom pitanju, a po dolasku 6 ministara jedan sat kasnije, nađeno je da su kancelarije bile zaključane. Kolektivna nota koja je bila pripremljena u slučaju nepredviđenih okolnosti, je odmah poslata preko glasnika i predata u ruke vršioca dužnosti ministra inostranih poslova, gospodina Dušana Vukotića. Odgovor je primljen u toku večeri (27. aprila) i u njemu se navodi da je uskršnja nedelja istovremeno religiozni i nacionalni praznik, te da Vlada u skladu sa običajima svih pravoslavnih Slovena ne može primati ni slati komunikaciju koja nije krajnje hitna. Shodno tome, ministar nije mogao uraditi više sem da potvrdi prijem note, naglašavajući kako će poslati odgovor kada prođu praznici.

11. Tri dana kasnije (30. aprila), po prijemu upozorenja iz Sankt Peterburga da će dalje izbjegavanje dovesti do neizbježne katastrofe, crnogorska vlada je uputila odgovor koji je donekle skrenuo sa teme. Glavne tačke koje su istakli su to što njih niko nije konsultovao u vezi predviđenih granica Albanije, da su mjere predložene za evakuaciju teritorije o kojoj je riječ done-sene prije završetka rata, te da su shodno tome predstavljale povredu neutralnosti i u konačnosti da je predložena delimitacija (granica, prim. prev) u suprotnosti sa njihovim (crnogorskim, prim. prev) interesima. Skrenuli su pažnju na ono što su tvrdili – da je naklonost stanovništva Skadra jednoglasno u njihovu korist, te da se oni drže aktivnosti koje su iznijeli u svojoj komunikaciji sa Velikim silama od 21. aprila, a na temu predloženog

posredovanja u vezi zaključenja mira, ostavljajući time pitanje Skadra u sferi pregovora sa Osmanskim carstvom, dok saveznici sa Velikim silama ne dogovore konačnu delimitaciju Albanije (albanske granice, prim. prev). Telegram iz ove legacije (na Cetinju, prim. prev) koji je prenosio (crnogorski, prim. prev) odgovor gospodinu Edvardu Greju nije stigao u London ni tri dana od kada je poslat, te postoji osnovana sumnja da je transmisija namjerno odlagana sve do početka Ambassadorske konferencije u Londonu 1. maja. Na isti dan kada je zvanično uručen ovaj nezadovoljavajući odgovor predstavnicima Velikih sila na Cetinju, M. Popović, crnogorski delegat je prema instrukcijama svoje vlade predstavio usmeni upit kod gospodina A. Nikolsona o tome da li bi, u slučaju da se Crna Gora povinuje volji Velikih sila i prihvati da je Skadar albanski, Crnoj Gori bila dodijeljena neka teritorijalna kompenzacija (čija veličina nije definisana) kao i finansijska pomoć. Popović je dodao da ako bi ovaj prijedlog bio u principu prihvaćen, te bi uputili i zvaničan prijedlog, a onda bi se odredila pretpostavljena granica. Cilj crnogorske vlade u nastupanju sa ovakvim manevarom mora da se zasnivao na kalkulaciji da će dok zvanično odbijaju da se povinuju željama Velikih sila, dobiti nekoliko dana pred Konferenciju ambasadora, kako bi ispitali situaciju i sve moguće ishode. To vrijeme koje su ovime kupili su iskoristili da ishitreno ojačaju odbranu oko Skadra, nadajući se da će istovremeno njihovi simpatizeri u Rusiji imati vremena da pristupe (ruskom, prim. prev) caru, kako bi ostvarili uticaj na njega i povedu uspješnu kampanju protiv njegove vlade. Hitni poziv za pomoć je istovremeno odaslat njihovim balkanskim saveznicima.

12. Tako je stvorena kritična situacija. Samo nekoliko časova po padu Skadra, austrijska vada je uputila cirkular Velikim silama u kojem navodi da je neophodno poduzeti energičnu akciju kako bi se provele odluke do kojih su već došli. Očekivali su, kako je objavljeno, da će Velike sile preduzeti

prisilne mjere (prema Crnoj Gori, prim. prev), te predlažu da to bude u formi okupacije crnogorskih luka sa internacionalnim odredima, ili bombardovanjem istih. Ukoliko se Velike sile ne bi mogle definitivno odlučiti po ovom pitanju, moralna obaveza Austrije nalaže da ona sama sprovede volju Velikih sila, onako kako je dogovoreno prema međunarodnim ugovorima, i da natjera (Crnu Goru, prim. prev) na evakuaciju Skadra. Grof Berthold je bio razočaran rezolucijom sa Ambasadorske konferencije od 25. aprila jer je bio naklonjen efektivnijim mjerama blokade i odbijanju finansijske pomoći Crnoj Gori. Austrija je ovakve prijedloge smatrala nedjelotvornim u odnosu na prisilne mjere, te je opet predložila bombardovanje crnogorskih luka ili na (vojni, prim. prev) pohod na Skadar. Grof Mensdorf je nastavljao komunikaciju na Ambasadorskoj konferenciji 28. aprila, a u vezi mjera koje treba preduzeti prema Crnoj Gori ukoliko ona nastavi da odugovlači, ili uputi negativan odgovor. Ukoliko Konferencija ne bi uspjela da definiše kurs djelovanja po ovim pitanjima, Austrija bi za sebe rezervisala pravo da u datom trenutku preduzme mjere koje su neophodne da bi se sprovele odluke Evrope. Grof Mensdorf je 1. maja izjavio da je upravo takav trenutak i došao, te da će austrijska vlada preduzeti neophodne mjere (prema Crnoj Gori, prim. prev).

13. Ser Edvard Grej je tako suočen sa situacijom u kojoj je postalo moguće, ako ne i sasvim izvjesno, to da će Austrija individualno djelovati i to vrlo brzo. Štaviše, ovakva akcija možda ne bi dovela samo do okupacije Skadra, već bi moglo doći i do okupacije Cetinja, te i do dalekosežnih posljedica koje bi iz toga proizašle. Shodno ovakvim okolnostima, upućene su instrukcije legaciji Njenog veličanstva (na Cetinju, prim. prev) kako bi predstavili kralju Nikoli i njegovoj vladi ozbiljnost situacije, kao i to da, ukoliko se mirno potčine volji Velikih sila, mogu očekivati izvjesnu ekonomsku pomoć, a da bi otpor bio

katastrofalan, te da bi doveo do nasilnog izbacivanja (Crnogoraca, prim. prev) iz Skadra, te da je Austrija riješena da samostalno djeluje, što će i uraditi ako crnogorska vlada ne bude sarađivala.

14. Neizbježnost opasnosti koja prijeti zemlji je do tada morala postati očiglednom ne samo kralju nego i ministrima koji su se sastali u dvoru 3. i 4. maja. Ali vjerovatno ohrabreni držanjem kraljevske porodice, general Martinović i njegove kolege su odbili da prihvate (ove uslove, prim. prev). Konačno, Kralj je izjavio da će on preuzeti na sebe dužnost predaje, te mi je uveče 4-og izdiktirao poruku upućenu ser Edvardu Gerju, u kojoj izjavljuje da predaje sudbinu Skadra u ruke Velikih sila. Kabinet je odmah potom predao ostavke, a objavljena je i zvanična izjava u kojoj se objašnjavaju razlozi zbog kojih je Kralj morao djelovati (na ovaj način, prim. prev). Potom se sastala Skupština kako bi se prodiskutovalo o cijelom ovom pitanju, no na svim stranama se osjećala želja da se izbjegne javna debata (o pitanju predaje Skadra, prim. prev). Kralj je održao govor u kojem je branio svoje odluke, a savjet se raspustio. Formiran je novi kabinet pod predsjedništvom generala Janka Vukotića, kraljičinog rođaka. Skadar je formalno napušten 14. maja i predat međunarodnim snagama pod komandom viceadmirala Sesila Burnija, kao starijeg oficira. Ali uklanjanje turskog ratnog materijala i druge imovine na koje je pravo polagao Kralj, se oteglo, te je trebalo vremena da se trupe zadužene za prikupljanje istog udalje od grada. Medova je evakuisana prema dogovoru 16. jula.

POSREDOVANJE

15. Pod pritiskom poraza koje su pretrpjeli (Osmanlije, prim. prev), Visoka porta je tokom mjeseca februara pozvala na posredovanje Velikih sila. Nakon pokušaja da se na ovu

temu odredi postavljanjem uslova da se pitanje Skadra mora isključiti iz opsega predloženih radnji, crnogorska vlada se usaglasila sa ostalim saveznicima, te je poslala identičan odgovor, kojim se predviđa predaja kompletne turske teritorije zapadno od linije Malatrija Rodosto, uključujući Jedrene, ali isključujući Galipolje, zahtijevajući i isplatu ratne odštete. Egejska ostrva i Krit bi takođe bila predata. Velike sile su odgovorile postavljajući četiri tačke kao osnovu za pregovore, od kojih su dvije – ustupanje teritorija zapadno od linije Enos – Midija, s izuzetkom Albanije, te prihvatanje saveznika pitanja rasprave o finansijskoj komisiji, bili od praktične važnosti za Crnu Goru. Saveznici su prihvatili liniju Enos – Midija kao tačku razgraničenja, nastavljali su da insistiraju na predaji ostrva i skrenuli su pažnju na svoje zahtjeve koji su usvojeni u Londonu, tražeći da se u komunikaciji sa njima odredi preliminarni prijedlog predloženih granica Albanije. Pitanje ratne odštete je opet otvoreno, ali su Velike sile odbile da se odrede po ovom pitanju, a pritom opet naglašavajući pitanje ostrva (Krita i Egeja, prim. prev) o kojem je bilo riječi sredinom aprila i njihovu odluku po pitanju sjeverne i sjeveroistočne Albanije. Saveznici su se usprotivili ovakvom odgovoru, ostavljajući za sebe pravo da raspravljaju o teritorijalnim pitanjima tokom pregovora. Velike sile su uzvratile da su Albanija i ostrva isključivo u nadležnosti Velikih sila, a saveznici, i dalje insistirajući na svojim uslovima, su izjavili da su spremni da obustave neprijateljstva i da pošalju svoje delegate u London. U jednom trenutku su sesije Konferencije pokazivale znakove beskonačnog prolongiranja zbog besplodnih diskusija, no poslije upozorenja ser Edvarda Greja delegatima, da ukoliko ne privedu kraju svoj rad moraju napustiti Englesku, mir je konačno zaključen 30. maja.

DRUGI BALKANSKI RAT

16. Nezadovoljna dogovorom koji su prethodno sklopili sa Bugarskom, a koji im se nije činio da je u skladu sa uspješnim ratnim rezultatima, srpska vlada je tokom zime pokazivala znake da će insistirati na reviziji teritorijalnih dogovora koji su postignuti u martu 1912. godine. U komunikaciji sa Velikim silama u vezi njihove odluke o delimitaciji sjeverne i sjeveroistočne granice Albanije, iz Beograda su uputili polu-zvaničnu izjavu u kojoj su izjavili da su uslovi ovog ugovora, usljed razvoja događaja, u potpunosti modifikovani u korist Bugarske, a naročito zbog dobrovoljne pomoći od strane Srbije tokom trajanja ratnih dejstava. Situacija je zahtijevala novi dogovor. Crnu Goru nisu doticale tačke spora između dvije zemlje (Srbije i Bugarske, prim. prev), a još manje su je doticala pitanja između Bugarske i Grčke. Tokom rata sa Turskom je kralj Nikola dobijao značajno veću finansijsku pomoć od Sofije, nego što je to bio slučaj sa Beogradom, a kako je dovoljno ljubomoran na uspjeh svog zeta, kralja Petra, nema sumnje da bi bio voljan da ostane u svojstvu posmatrača tokom ovog sukoba. Početkom rata su crnogorske snage upućene u Peć, iako je naglašeno da nemaju neprijateljskih namjera (prema Bugarima, prim. prev), što je možda bila i iskrena namjera od strane kralja (Nikole, prim. prev), čiji je cilj mogao biti jedino da pojača svoje teritorijalne zahtjeve prema oblasti Đakovice, ukoliko srpska armija doživi poraz, ali su se pritisak srpskog nacionalnog sentimenta kao i uticaj njegovih ministara pokazali suviše jakim da bi on mogao zadržati neutralan stav, te su početkom neprijateljstava crnogorske snage, koje su mogle imati 14.000 ljudi, natjerane naprijed ka Prizrenu. Bugarski ministar, (konzul?, prim. prev) informisan o tome da se Crna Gora, u ispunjavanju svojih ugovornih obaveza našla u obavezi da pruži oružanu podršku Srbiji, napustio je

Cetinje, na šta je crnogorska vlada u diplomatskoj noti, braneci svoj kurs djelovanja podrške Srbiji, istakla da oni (Crna Gora, prim. prev) nisu strana u ugovoru sa Bugarskom o podjeli osvojene teritorije, te su proglasili prekid diplomatskih odnosa.

17. Iako je izrazio spremnost da prihvati ruski prijedlog o prekidu neprijateljstava i posredovanju u Sankt Peterburgu, kralj Nikola je potčinio svoje djelovanje inicijativi srpske vlade, te su se, po neuspjehu ruske intervencije, njegove trupe uključile u ratna dejstva, i borile se zajedno sa Srbijancima u bici na Bregalnici i u raznim drugim okršajima.

ODNOSI SA DRUGIM DRŽAVAMA

AUSTRIJA

Loše raspoloženje (prema Austrougarskoj, prim. prev) koje je nastalo u vrijeme aneksije Bosne kao i povećana podrška Crnoj Gori od strane Rusije, naročito u novcu po otkazivanju *Ugovora u Murzstegu*, su doveli do opadanja austrijskog uticaja na Cetinju. Ali razočaranje koje je nastalo zbog mirovnih savjeta od strane Rusije tokom Malisorskog ustanka 1911. godine, kao i tokom izbijanja rata između Italije i Turske, su naveli Kralja (Nikolu, prim. prev) da se razočara u Rusiju i ostvari inicijalni pristup ka Beču. Državna posjeta Beču u junu 1912. godine, te razmjena počasti,¹³ su izložili Kralja violentnim napadima u štampi, a naročito u Srbiji, te se učinilo mudrim da se objasni politički značaj koji je Kralj nesumnjivo želio da prida ovom svom postupku.

Izbijanjem rata sa Turskom, strah od Austrije je držao crnogorske trupe dalje od Sandžaka sve dok opasnost od toga da će Srbija nekažnjeno zauzeti cijelu oblast nije dovela do crnogorske invazije na njen zapadni dio (Sandžak, prim. prev). Držanje Austrije koja je napustila svoje pretenzije (ka Sandžaku,

¹³ Kralj je proglašen počasnim poručnikom austrijske pješadijske brigade.

prim. prev) je isključivo tumačeno kao slabost, te su izgleda i Kralj i Vlada zaključili da će isto tako Austrija jednako odustati i vezano za druge stvari.

Od decembra 1912. pa sve do aprila tekuće godine izlazili su prkosni i zlonamjerni članci u *Vjesniku*: „Novi tiranin Balkana“, „Ako želiš Skadar doći i uzmi ga“, „Albanija, austrijski otrov poluostrva“, itd. Došlo je i do incidenata, „Skadarska“¹⁴ afera (navodne prijetnje kapetanu mađarsko-hrvatskog parobroda u Medovi), te pokušaj opstrukcije putovanja austrijskog vojnog atašea za Kotor. Daleko ozbiljnije od ovih sitnih sporova je bilo ubistvo monaha Palića u blizini Đakovice, te nasilne konverzije muslimana i katolika u toj oblasti, od strane crnogorskih vlasti. Korespondencija u oštrom maniru se nastavljala, a ogorčenje se povećavalo u periodu od pomorske demonstracije sve do momenta kada je Kralj (Nikola, prim. prev) suočen sa neposrednom prijetnjom samostalne austrijske vojne intervencije, pristao da preda Skadar snagama Velikih sila.

RUSIJA

20. Otkazivanje *Ugovora iz Murztega* je omogućilo Rusiji da slobodnije djela na Balkanu sa većim mogućnostima (slobodama, prim. prev), a naročito prema Crnoj Gori. Došlo je do značajnog povećanja iznosa vojne pomoći, izgrađene su kasarne u četiri veća grada i stvoreni su uslovi za sistematsku

¹⁴ Austrijska legacija je prilično glasno negodovala zbog obije afere, a koje bi se, mora se priznati, mogle riješiti u roku od pet minuta, da im je crnogorska vlada prišla malo inteligentnije. Trebalo bi naznačiti da je i loš tretman austrijskih zvaničnika prema poručniku Plunketu nekoliko nedjelja poslije toga stvorio sličan povod za žalbu. Ni u jednom slučaju nije ponuđeno izvinjenje, te da je izgovor koji je na kraju ponuđen od austrijskog ministra – poštovanje propisa, mogao u jednakoj mjeri da bude iskorišćen od strane Crnogoraca.

obuku oficira. Kasnije je ruska vlada iskazala nezadovoljstvo prema nezavisnom držanju i intrigama Kralja, naročito u slučaju Malisorskog ustanka 1911. godine, te je prilikom njegove posjete Sankt Peterburgu početkom 1912. godine upozoren da zbog žrtava koje su učinjene u njegovu korist, on (kralj Nikola) mora iskazati veće poštovanje prema potrebama ruske politike. Ubrzo se potom povinovao (ruskim zahtjevima, prim. prev), pa su prestale i naznake za neprijateljsku politiku prema Turskoj, no ubrzo su iz dvora krenule glasine da Rusija ne prati ono što se smatra *slovenskom politikom*, te da ista napušta slovensku stvar. Pokrenuta je politika (vjerovatno sa jedinim ciljem da se osvete) koja je podrazumijevala sudske reforme pod nadzorom dvojice austrijskih zvaničnika, te su ove preduzete mjere (približavanja, prim. prev) ka Austriji rezultirale Kraljevom državnim posjetom caru Franju Josifu. U jednom trenutku je izgledalo da će, pod vođstvom novog ministra, Girsu, Rusija povratiti svoju prevlast (nad spoljnom politikom Crne Gore, prim. prev), ali po postignutom sporazumu sa svojim balkanskim partnerima, Kralj se brzo otresao svake kontrole nad svojom spoljnom politikom, te je u stvari on bio taj koji je ispalio prvi hitac koji je započeo rat, nekoliko dana pošto je u tajnosti dao obećanje Girsu da neće on biti taj koji će započeti neprijateljstva. Još neko vrijeme poslije toga je gospodin De Girs pružao savjete (kralju Nikoli, prim. prev) no kako su se neprijateljstva nastavila i napadom na Skadar u februaru, došlo je do značajnog zahlađenja odnosa, što, možemo nagađati, ima veze sa naporima¹⁵ Kralja da obezbijedi austrijsku naklonost u vezi aneksije Skadra u zamjenu za ustupanje dijela Sandžaka. U svijetlu važnosti koju je Rusija pridavala ostvarivanju neposrednog kontakta dvije slovenske kraljevine (Crne Gore i Srbije, prim. aut), ova šema je izgledala kao napuštanje slovenskih interesa i slovenske teritorije, te mora

¹⁵ Gospodin Eterova povjerljiva prepiska sa ser Edvard Grejom po ovom pitanju je datirana na 22. januar.

da je izazvala duboko nezadovoljstvo u Sankt Peterburgu. Prijateljski savjeti koje su (Rusi, prim. prev) davali u vezi prekida opsade (Skadra, prim. prev) su ignorisani, a isto tako i ruski prijedlozi u vezi civilnog stanovništva. Isprovocirani kontinuiranim ignorisanjem njenih savjeta, ruska vlada je izdala saopštenje 10. aprila u kojem je iscrpno navedeno da Kralj provodi svoje interese i interese svoje dinastije a ne one koji se tiču njegovog naroda. Ljutnja u Sankt Peterburgu se dodatno povećala prkosnim odgovorom koji je objavljen u *Vjesniku*, kada je na zahtjev za evakuaciju Skadra, upućen od strane Velikih sila, ministar Dušan Vukotić uzvratio neozbiljnim odgovorom, posebno uvredljivim za Rusiju, u kom se navodi da pravoslavna Vlada ne može djelovati osim u hitnim slučajevima tokom uskršnjeg praznika.

Od toga dana, bilo šta što je asociralo na bliske odnose između (ruske, prim. prev) legacije i dvora ili vlade je, koliko ja znam, u potpunosti prestalo.

21. Tokom proteklog vijeka su politike dva carstva na Balkanu, Austrougarskog i Ruskog, (prim. prev) bile u konstantnom rivalitetu, prekidanom periodima mira uslovljenim ugovorima između dvije vlade. Violentna anti-austrijska propaganda¹⁶ je bila zastupljena tokom ranih sedamdesetih godina (XIX vijeka, prim. aut.) od strane Jonina, ruskog konzula u Dubrovniku, uz pomoć finansiranog (od strane Rusije, prim. prev) lista *Crnogorac*, je prestala tajnim ugovorom koji je sklopljen u junu 1873. godine u Šonbrunu¹⁷ između dva cara, a kojim su dogovorili da će uspostaviti

¹⁶ *Memoari grofa Andrašija*, vol. II, str. 42. Jonin je odigrao svoj dio uloge u kidnapovanju princa Aleksandra od Bugarske.

¹⁷ *Memoari grofa Andrašija*, vol. II, str. 89, kao i u; Gorianow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, str. 307, u kojima je grof Andrašić optužen da ne djela iskreno po pitanju ugovora, aludiranjem na (ugovor, prim. prev) sa *entente simulee*. U svakom slučaju, kralj Nikola ga je ozbiljno prihvatio, te je u tom trenutku odustao od svih svojih ambicioznih intriga (po ovom pitanju,

zajednički kurs djelovanja prema istoku. Tokom narednih godina su austrijski naponi bili usmjereni ka sprečavanju aneksije Bosne i Hercegovine od strane Srbije ili od Crne Gore, kao i držanju ovih zemalja razdvojenim tako što bi ih držali van Sandžaka. Oba ova cilja su izgleda, smatrana vitalno važnim za opstanak Monarhije, od strane grofa Andrašija,¹⁸ a osigurane su ugovorom potpisanim poslije razgovora u Rajhstadu 1876. godine.¹⁹ Pod vođstvom grofa Berhtolda, austrijska politika se u ovom aspektu promijenila. Austrijsko pravo na Sandžak je otkazano početkom rata protiv Turske, te su se Srbija i Crna Gora našle u direktnom međusobnom kontaktu. Više ne postoje fizičke prepreke nekoj vrsti unije između dvije zemlje, pa bilo to u obliku carinske unije i zajedničke spoljne politike, ili pak u potpunom stapanju dvije vlade i nestankom makar jedne od suprotstavljenih dinastija. Povlačenjem većeg dijela pomoći koje je dobijala crnogorska vlada i kraljevska porodica, Rusija izgleda cilja na jačanje Srbije potpunom ali postepenom apsorpcijom Crne Gore. Čak iako bi Austrija u budućosti bila zadovoljna time da postigne ekonomsku prevlast²⁰ na Balkanu, obziri njene unutrašnje politike će je navesti da se protivi ovoj uniji, te bi preduzela jedini način na koji bi to mogla, a to je da podrži dinastiju Petrović. Kralj Nikola bi sa svoje strane, bez obzira na trenutne tenzije, bio u iskušenju da se obrati Beču za pomoć, iako bi bilo koji korak u ovom pravcu morao biti preduzet sa velikom oprežnošću i sa rizikom da dođe do opasnih nasilnih protesta od strane dijela srpskog javnog mnjenja.

prim. prev). Prema austrijskom piscu, dr. Furnijeru ("We wir nach Bosnien kamen"), kralj Nikola je na tom sastanku ponudio caru Franja Josifa u Kotoru, da pokriva leđa austrijskom napredovanju kroz Hercegovinu.

¹⁸ Pogledati česte osvrte na ovo pitanje u njegovim *Memoarima*.

¹⁹ „Nastavak politike koju su započeli Car Jozef (Franjo Josif, prim. prev) i Carica Katarina“ ("Drangende Fragen")

²⁰ *Drangende Fragen*. Anonimni autor sa ogorčenjem primjećuje: „Trijumfalni marš koji nas je nekad vodio do Zete i do Beograda se sada svodi na ekonomske ugovore i koncesije o željeznicama“.

ITALIJA

22. Iako dio iste političke grupe (Velikih sila, prim. prev) Italija je pokazala izvjesnu (političku, prim. prev) umješnost da iskoristi situaciju u događajima 1908. godine, kada se stvorilo veliko nezadovoljstvo protiv Austrije, te je obezbijedila koncesije za administraciju Monopola duvana i razvoja unutrašnjih komunikacija u zemlji, kao i u luci Bar. Tokom rata u Tripoliju (Italijansko-osmanski rat 1911-1912, prim. prev) u Crnoj Gori je bilo malo simpatija prema Italiji, a još i manje kada je zaključen mir, pod pritiskom događaja na Balkanu. U toku rane faze diskusija Velikih sila o pitanju Skadra, dali su određeni stepen podrške kralju Nikoli ali se italijanska vlada na kraju priklonila pogledima Beča, te je shodno tome i tretirana u violentnom napadu od strane *Vjesnika*. Odnosi su donekle postali bolji, kada je uz prećutnu podršku italijanske vlade, potpisan ugovor u septembru sa bankama Francuske i Italije kojim se Crnoj Gori obezbijedio avans od 6.000.000 franaka u vezi garantovanog zajma Velikih sila. Kako nije konsultovala svog francuskog partnera, italijanska banka Societa commercial d'Oriente je izgleda, uz pomoć italijanske legacije pristala da poveća avans za 3.000.000 franaka, koji je bio povezan sa datim im koncesijama od Bara do Skadra i od Virpazara do Podgorice. Vijest o ovoj transakciji je doprla do Francuza, koji su potom insistirali da se bilo kakve prednosti koje se zauzvrat dobiju, jednako podijele.

SRBIJA

23. Već više godina su se vladari Srbije i Crne Gore bavili raznim intrigama i radili jedan protiv drugog u cilju dobijanja vodeće pozicije među srpskom rasom, ne samo u dvije slovenske države, već i u Austrougarskoj i u Turskom carstvu. U

ovoj borbi za prevlast je Srbija imala premoć u svojoj veličini i resursima, dok je kralj Nikola pleo mrežu vješto sklopljenih brakova za svoju djecu, te je uživao prestiž savezništva sa više vladajućih kuća, dok ni jedna druga suprostavljena srpska dinastija nije imala veze sa evropskim kraljevskim porodicama. Štaviše, Crna Gora je u mnogo većem stepenu uživala ugled tradicionalnog šampiona među Slovenima i ruskom vladom. Tokom rata protekle godine, trupe kralja Nikole i njegovog zeta kralja Petra su se borile rame uz rame u dvije uspješne kampanje. Tako je komparacija između dvije armije, kao i postignuti rezultati, omogućila Srbiji nadmoć, koja se uopšte ne može osporiti; Crna Gora je naizgled dovedena u poziciju beznadežne inferiornosti. Kralj je bio primoran napustiti svoju anti-srbijansku politiku, te je vjerovatno gledao da se sa Srbijom dogovori što je bolje mogao.

UNUTRAŠNJA PITANJA

24. Gospodin Tomanović koji je pet godina bio premijer, se povukao u junu 1912. godine po povratku Kralja iz Beča. Stupio je na dužnost u aprilu 1907. godine poslije žive kampanje protiv pro-srpskih Liberala sa podrškom Kralja uspio je da nasilnim mjerama pobijedi svoje protivnike i osudi svog prethodnika, koji je dobio dugu zatvorsku kaznu. Što se tiče spoljnih pitanja, on je naginjao razboritosti; njegova ostavka četiri mjeseca pred početak rata, se može lako pripisati strahu od ovakve avanturističke politike, a vjerovatno je bila isprovocirana i Kraljevom neobazrivošću u odnosima sa ruskom vladom. Njegov nasljednik, general Martinović je proveo veći dio službe na čelu svojih trupa. Bez tehničkih znanja, a sputavan dvorskim intrigama kojima se nastojalo princu prestolonasljedniku obezbijediti makar neki vojni uspjeh, general je malo toga uspio postići na bojnopolju, te je, kada je rat započeo, on prepustio administraciju zemlje kolegama,

Jovanu Plamencu i Dušanu Vukotiću. Obojica su bili naklonjeni nasilnom pokoravanju Albanaca i prkosu prema Velikim silama, dok je gospodin Vukotić koji je djelovao kao Ministar spoljnih poslova, izgleda bio slabo upoznat sa evropskom politikom da bi mogao da shvati ozbiljnu opasnost koju svojom politikom izaziva. Doduše, tokom svog sukoba sa Velikim silama, Kralj je više puta pozivao na ustavnu poziciju svojih ministara, možemo imati sumnju o tome da li su njihovi savjeti imali bilo kakvog uticaja na njega (kralja Nikolu, prim. prev) ili na zemlju uopšte, te na odluku o napuštanju Skadra koja je izvršena isključivo Kraljevom voljom,²¹ bez upliva ili odgovornosti ustavnog savjetnika.

25. Novi kabinet je preuzeo dužnost pod predsjedništvom generala Janka Vukotića sa gospodinom Petrom Plamencem kao ministrom spoljnih poslova. Do sada je njihova politika bazirana na pokušajima da se pregovorima povrate neke teritorije koje njihovi prethodnici nisu uspjeli obezbijediti silom, a pod izgovorom ekonomske neophodnosti. Do sada, njihovi naponi pokazuju slabe izgleda na uspjeh.

26. Po zauzeću Skadra je bivši premijer, gospodin Radović oslobođen iz zatvora, te je proglašena opšta amnestija za političke prestupe. Tako im se pružila prilika da se prekine sa

²¹ Uporediti *Memoires de Marmont, Duc de Raguse*, vol. III, str. 59: "Ce vladika home superbe... d'un esprit remarquable. Son autorite positive et legale etait peu de chose dans son pays, mais son influence etait sans bornes". Maršalove opservacije bi se pokazale tačnim čak i u današnjem vremenu, a reforme iz 1905. godine, iako su ograničile Kraljevu legalnu vlast, su ostavile netaknutom, pa čak i pojačale njegovu moć u zemlji. Ustav mu je omogućio da se oslobodi moćnih kamarila sastavljenih od rođaka i drugih ljudi koji su godinama dominirali dvorom. Isto tako, prvi pokušaj Liberala da iskoriste ustavne norme kako bi utvrdili manje despotsku vlast je brzo ugušen.

Vladika kojem se Maršal divio je bio Petar I. Po njegovoj smrti 1830. godine on je proglašen od svog nasljednika, pjesnika Petra II svecem, te se njegovo ime može naći u kalendaru (almanahu, prim. prev) Crnogorske pravoslavne crkve.

situacijom koja je kaljala ugled kraljeve vlade, a bila je i stalni izvor lošeg raspoloženja u Srbiji.

EKONOMSKA POZICIJA

27. Tokom protekle godine su finansijske poteškoće koje pri-jete egzistenciji nezavisne crnogorske države postajale sve očiglednije, te je pretekst ekonomske neophodnosti iskazivan kao potpora za osvajanja, zahtjeve za rektifikaciju granice, te za direktnu finansijsku pomoć od strane Velikih sila, ili pak konce-sije od strane susjednih država. Aneksija Skadra i okolnih oblasti se možda u prvu ruku učinila kao prosto rješenje za taj problem. Jezero dodiruje južne krajeve doline Morače, (Zetske ravnice, prim. prev) koja predstavlja manje neplodan dio zeml-je, a kojom bi se omogućio direktan pristup moru vodenim putem kroz crnogorsku teritoriju, ukoliko bi se Skadar i tok rijeke Bojane našli u crnogorskim rukama. Štaviše, jedan dio plodne zemlje bi tako bio uključen u Kraljevinu. Da li bi ovakvo rješenje bilo trajno? Pod bilo kojim pravednim državnim siste-mom bi albanski elemenat u Skadru koji posjeduje makar osnovnu sposobnost za komercijalne poslove, prije ili kasnije, ostvario dominantan uticaj u Crnoj Gori, te bi modifikovao i slovenski karakter te države. Ipak, teško možemo pretpostaviti da bi crnogorska vlada, kao i srbijanska prije nje, dala ikakva jednaka prava Albancima, te bi najvjerovatnije crnogorski zvaničnici, uz pomoć garnizona kojeg bi plaćali od lokalnih pri-hoda, pokušavali da prikupljaju poreze za crnogorsku blagajnu, dok bi istovremeno omogućavali vrlo slabe, ili ne bi davali nikakve političke slobode potčinjenom stanovništvu. Drugim riječima, turska dominacija bi samo bila zamijenjena crnogorskom, režimom koji je gotovo jednako opresivan, a i vjerovatno jednako grabežljiv kao i njihovi prethodnici. Teško da bi ovakva situacija potrajala, te bi se Albanci prvom prilikom

oslobodili vladavine kralja Nikole, koji, pod pritiskom slovenskog šovinizma, ne bi bio u stanju da omogućiti toleranciju, koju bi on iz ličnih motiva bio spreman da im pruži, u nadi da bi se njegova dinastija ustoličila na održivi način u Skadru.

28. Trenutno postoje dvije luke u Crnoj Gori, to su Ulcinj i Bar. Prva je manje-više napuštena a Bar, iako povezan lakom prugom sa unutrašnjošću zemlje, je uprkos italijanskoj kompaniji, daleko od prosperiteta. Crnogorska trgovina, to malo što postoji od nje, pokazuje čvrstu naklonost ka Kotoru, i to putevima koji se uzdižu više od onih koji prolaze Sutormanom na putu ka Baru. Objašnjenje se čini očiglednim. U Kotoru postoji odlična služba poštanskih brodova koji idu jednom dnevno, regularni nedjeljni polasci teretnih parobroda, i uopšte, sredstva i usluge koje se ne mogu naći u crnogorskoj luci. Malo šta pokazuje da bi dodatne komercijalno-tranzitne ispostave²² u crnogorskim rukama riješile crnogorske probleme.

29. Teško je izbjeći zaključak da ne postoje očigledna rješenja za crnogorsko siromaštvo, pa čak i kad bi im se omogućile dodatne komercijalno-tranzitne ispostave za prilično ograničene mogućnosti izvoza ili trgovine, ili pak aneksijom dodatne teritorije na štetu okolnih zemalja. Zemlja je većim dijelom neplodna, a stanovnici (naročito muškarci) pokazuju malo sklonosti ka tome da je obrađuju i unaprijede što je najviše moguće, dok je državna uprava, iako primitivna, relativno skupa i rasipnička. Još je rano govoriti o posljedicama koje mogu proizići iz anek-

²² U listu *Times* je prošlog aprila sugerisano od strane njihovih balkanskih dopisnika da bi „u kompenzaciji“ za Skadar, Crnoj Gori trebalo ustupiti izlaz na more u Risnu, u jednom od zaliva Boke Kotorske. Pored očigledne beskorisnosti ove luke za Crnu Goru u trgovačkom smislu, predlagači su izgleda ignorisali krucijalni značaj koji teritorijalno cjelovita Boka Kotorska ima za austrijsku politiku.

Tokom krize 1908. godine Kralj je tražio da mu se ustupi Spič, koji se nalazi na početku barskog zaliva. Ovo mjesto možda ima neku stratešku vrijednost, ali je u komercijalnom smislu beskorisno.

sije teritorije koju su dobili u posljednjem ratu. Veliki albanski element na jugu (Peć je natpolovično albanska, Đakovica u potpunosti) će stvoriti značajne troškove zbog održavanja garnizona, dok je slovensko stanovništvo u Sandžaku daleko od prosperitetnog stanja, te bi mogli biti u iskušenju da se okrenu ka Beogradu ako bi kralj Nikola, prema kome nemaju nikakve naslijeđene lojalnosti, bio spremniji da ih oporezuje, a ne da ulaže u njih. Činjenica koja preovladava situacijom je ta da zemlja nije u stanju da snosi vojne troškove koji su nastali Kraljevom nesmotrenom politikom, pa ni teret skoro proglašenog kraljevstva, koliko god on bio skroman. Da li će budžet biti u budućnosti balansiran kao i ranije, sa direktnom pomoći od jedne ili više Velikih sila, da li će se zemlja pomiriti sa svojom ulogom male neutralne države, ili će, eventualno okušati svoju sreću sa susjednom kraljevinom Srbijom?

FINANSIJE

30. Budžet za godinu 1912. je određen na 167.000,00 *livri* (protivvrijednost u zlatu, prim. prev). Skupština se nije sastajala tokom zime 1912–1913 te u skladu sa Članom 162 Ustava, procjena odobrena za 1912. godinu se smatra jednako važećom i za 1913. godinu.

31. Budžet za 1914. godinu se sada razmatra u Skupštini. Prihod je procijenjen na 390.000,00 a rashod na 504.000,00. Deficit od 114.000,00 će se, kako je naznačeno, pokriti iz „vanrednih državnih sredstava“. Nije napomenuto koji je to izvor iz koga se nadaju da će obezbijediti ovu sumu, ali glavni uzrok ovog deficita - suspenzija ruske vojne pomoći je narasla sa 10.000,00 u 1912. godini na 191.000,00 u ovoj godini. Svrha publikovanja ovih brojki može biti stvaranje pritiska na rusku vladu, kako bi nastavila sa pomoći koju je ranija opredijelila, ali budžet je možda pripreman i sa mišlju da će ubijediti Velike sile

da bez njihove finansijske pomoći neće biti moguće crnogorskoj vladi da pokrije svoje troškove.

32. Ako uzmemo u obzir proširenje granica poslije posljednjih ratova, bilo bi razumno očekivati da će ove godine porasti prihodi od ubiranja poreza svih vrsta. Anektirana teritorija je u većini slučajeva plodnija nego ona u pravoj Crnoj Gori, ali su obije (teritorije, prim. prev) teško propatile zbog rata, te bi predviđeni prihod koji u nekim slučajevima duplo prelazi onaj od prošle godine, bio opasno precijenjen. Na primjer, porezi na zemlju, stoku, masline, itd. (dacija) je procijenjen na 80.000,00 umjesto 30.000,00, ubiranje poreza na glavnice, itd. na 43.000,00 umjesto na 18.000,00; carine na 110.000,00 umjesto na 49.000,00, akcize (na alkohol) na 16.000,00 umjesto na 8.000,00; monopoli na 38.000,00 umjesto na 20.000,00; taksene markice na 12.000,00 umjesto na 4.000,00; administracija koja ima prihode, uglavnom pošte i telegrafi bi trebali prihodovati 43.000,00 umjesto 26.000,00.

33. Bilo je određenog negodovanja zbog uvećanja Civilne liste i troškova kraljevske porodice sa 13.000,00 na 21.000,00. Nekih 15.000,00 koje su predviđene za servisiranje javnog duga koje je potraživala *Boulton and Boden Credit Anstalt Loans*²³ su se povećale na 21.000,00 na račun toga što je novac pozajmljivan u Trstu tokom rata. Troškovi Ministarstva unutrašnjih poslova su se povećali sa 15.000,00 na 29.000,00; Ministarstva pravde sa 13.000,00 na 21.000,00; Ministarstva finansija sa 26.000,00 na 71.000,00; Ministarstva prosvjete sa 25.000,00 na 46.000,00. Kao što smo već primijetili, vojni troškovi su prema budžetu, narasli sa 10.000,00 na 191.000,00.

²³ Nekih 2.500.000,00 kruna od ovog zajma bi trebalo da se odvoje na plaćanje hipoteke banci. Prema objavljenim izvještajima (vidjeti Glas br. 29 od 6-og (19-og) jula 1913. godine) 745.000,000 kruna od ovog novca usmjereno je ka hipoteci, a 1.747.855,00 kruna je preneseno u državni trezor, tj. namijenjeno ratnim troškovima.

34. Papirna valuta koja se izdavala tokom rata je u potpunosti pokrivena iz sredstava koje je obezbijedila *Banque de Paris et des Pays-Bas*, kao i od *Societa commerciale d'Oriente of Milan* kao rata za kredit koji će Velike sile odobriti Crnoj Gori, kako su se već u principu i dogovorile.

CRNA GORA I JUŽNI SLOVENI

35. Rastuće nezadovoljstvo u Hrvatskoj dovodi mađarske vlasti u sukob sa dvije snažne političke grupe, a koje se obije protive postojećoj formi vladavine. Radikalna srpsko-hrvatska koalicija koja se formirala na bazi rezolucija koje su prihvaćene na sastanku u Rijeci u oktobru 1905. godine, je od početka optuživana od strane i Beča i Budimpešte, jer su njeni ciljevi u suprotnosti sa integritetom Monarhije. Njeni lideri su pre-koreni zbog toga što se sumnja da ciljaju na uniju sa Srbijom i Crnom Gorom, te su njihove navodne separatističke tendencije i nelojalnost Kruni istaknuti kao jedan od razloga koji su opravdali Erentalovu politiku aneksije Bosne i Hercegovine kako bi se spriječio nastanak pansrpske države koja bi bila neprijateljski nastrojena prema austrougarskim interesima. Hrvatska stranka prava se, s druge strane, konzistentno držala stava da iako ne priznaje legalnost „kompromisa“ između Mađarske i Hrvatske iz 1868. da ona želi rješenje južnoslovenskog problema u okvirima Habsburške monarhije, a to bi se postiglo ujedinjenjem različitih hrvatskih²⁴ teritorija;

²⁴ Uobičajeno je da mnogi slovenski pisci predstavljaju Srbe i Hrvate kao pripadnike jedne rase. „Hrvat“ bi jedino bio ekvivalent za „katolik“ dok bi „Srbin“ bio za pravoslavca. Austrijski zvaničnik (Herkačević, *Vorgeschichte der Okkupation*) navodi da je poslije 1862. godine ovakav način podjele zvanično prihvaćen od strane turskih vlasti, kako bi razlikovali religije „raje“, umjesto nadimaka koji su ranije korišćeni („Šokci“ za katolike i „Vlasi“ ili „Erkači“ za pravoslavne, šta god ti nazivi nekada

Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre i ako je moguće, Kranjske.

36. Bilo je značajnog entuzijazma na svim stranama tokom početnih uspjeha saveznika protiv Turaka, ali netrpeljivost pravoslavaca koju su iskazali u svojoj pobjedi, je ohladila simpatije snažnog klerikalnog elementa među katoličkim Hrvatima, koji su (inače, prim. prev) više bili inspirisani ljutnjom na Austriju ili Mađarsku, nego nekom stvarnom naklonošću prema Srbima sa bilo koje strane granice. Pomoć je slobodno pružana, naročito bolesnima i ranjenima, te su i doktori iz Dalmacije dolazili tokom Prvog balkanskog rata, ali su se simpatije i interesovanja značajno umanjili zbog ogorčene borbe između Srbije i Bugarske, što je možda podsjetilo Hrvate da je Crna Gora van limita njihovih političkih ambicija. Srbi su se, s druge strane, duboko uzbudili zbog uspjeha koje je njihova rasa postigla. U Bosni je proglašeno stanje opsade, a brojne srpske asocijacije i udruženja su proglašeni raspuštenim. U srpskoj provinciji na jugu Mađarske, gdje je javno mnjenje već uzbunjeno zbog restrikcija koje je nametnula mađarska vlada na autonomije koje su Srbi uživali u vezi vjerskih i obrazovnih poslova, te je osjećanje naklonosti prema saveznicima još više istaknuto. Glavne novine u oblasti, a koje se publikuju u Novom Sadu su još od pada dinastije Obrenović naginjale mišljenjima i stavovima poput onih u Beogradu, te je kralj Nikola, zbog svog samovoljnog načina vladanja, a naročito zbog kompromitujućih odnosa sa Nastićem, doušnikom u zagrebačkom sudskom procesu u vezi izdaje, bio česta meta napada. Ove svađe su na trenu-

značili). U stvari, izgleda da postoje pravoslavni Hrvati i katolički Srbi. Austrijska zvanična odrednica „Grčko orijentalni“ se ne koristi od strane onih kojima je namijenjena, pa ipak, iako vjerovatno manje kontroverzna od „pravoslavac“ teško da se može primjenjivati na crkvu koja ne koristi grčku liturgiju niti ima ikakvu jurisdikciju pod patronatom Patrijaršije u Konstantinopolju.

tak obustavljene (u originalu stoji „zaboravljene“ prim. prev), te je moguće da će mu odobravanje koje trenutno uživa (kralj Nikola, prim. prev) od srpske štampe²⁵ u Monarhiji (Austrougarskoj, prim. prev) pomoći, ili ga navesti da zauzme prkosan ili provokativan stav prema austrougarskoj vladi, zaboravljajući, kako je to ogorčeno primijetio (izvjesni, prim. prev) slovenski pisac, da je trenutna kriza poslužila da pokaže jasnije nego ikada da 7.000.000 miliona Slovena, podanika Cara ne može ostvariti bilo kakav uticaj na kreiranje spoljne politike koja se vodi u Beču.

CRNA GORA I ALBANSKO PITANJE

37. Nezadovoljni administrativnim mjerama koje su Mladoturci preduzeli u 1909. godini poslije donošenja ustava, vođe tri plemena; Rugova, Krasnića i Gašija su izbjegli u Crnu Goru tokom Džavid-pašine ekspedicije da razoruža muslimanske Albance. Tokom ljeta 1910. godine je došlo do slične ekspedicije pod Turgut Šefket-pašom, te je jedan broj hrišćanskih Malisora prebjegao preko granice, dok se stvar nije riješila dogovorom sa skadarskim valijom u oktobru mjesecu. U proljeće 1911. godine je došlo do novih nevolja. Tada je 14.000 Malisora izbjeglo u Podgoricu, pa su turske vlasti bile primorane da

²⁵ Srpske novine su ekstremno uvredljive prema svojim oponentima. Što se tiče novosadske *Zastave* koja je organ Radikalne partije Jaše Tomića, te njegovih kontroverzi sa kraljem Nikolom, *Južnoslavenski vjesnik* iz Zagreba, dnevni list suprotnih pogleda, pravi sarkastičnu opasku da je „otpadnik“ i „ucjenjivač“ iz proteklih brojeva postao za trenutak „heroj Skadra lavljeg srca“. U međuvremenu je riječ „Nastić“ postala prepoznata forma uvrede, prilično onako kao što je to „J. Carey“ danas u Dublinu. Izvjesni Živković, koji je, kako se razumije, bio ključan u dovođenju Nastića na Cetinje da podrži napad protiv pro-srpskih Liberala u Crnoj Gori, je još uvijek u službi na dvoru, valjda kao knjažev lični sekretar.

započnu duge pregovore u kojima je crnogorska vlada aktivno učestvovala. Kralj Nikola je sebe istakao kao zaštitnika ovih plemena, te je sastavio uslove sporazuma, pa se hvalio kako ne može doći, niti se može održati bilo kakav dogovor bez njegovog odobrenja. Kraljev uticaj je oslabio zbog brzine kojom su izbjeglice morale napustiti Crnu Goru, te raznih ustupaka koji su učinjeni Turskoj tokom prvih mjeseci te godine. Tokom proljeća 1911. su se Malisori pridružili muslimanima u ustanku, no kada su ovi postigli dogovor sa Turcima po uslovima koji su samo njima odgovarali (Albancima muslimanima, prim. prev), katolici su se okrenuli Beču za pomoć. Nijesu je mogli dobiti (od Austrijanaca, prim. prev) što je kralj Nikola uvidio kao mogućnost da nastavi sa intrigama na toj strani. Davana je tajna pomoć kako bi bili u stanju da presijeku turske pozicije na granici, te je izbijanjem Turskog rata došlo do uspješnih kombinovanih napada na pozicijama oko Tuzi. Malisori su učestvovali kao saveznici tokom ranih operacija oko Skadra, no da li u ljutnji zbog tretmana kakvog su imali od Kralja i njegove vojske, ili pak sumnjičavi u vezi njegovih krajnjih namjera, oni su se potom povukli i nisu dalje učestvovali u opsadi.

38. U toku novembra, a po porazu Turaka u dolini Vardara, srbijanske trupe su prešle planine i pojavile se na obalama Jadranskog mora, okupirajući Lješ i Drač. Ovaj uspjeh, koji je ostvaren poslije okupacije Sandžaka, gdje je izjavljeno da se Austrija plaši da ostvari svoja prava, bio je praćen eksplozijom srpskog šovinizma. Prema hrišćanskim Albancima je došlo do potpune promjene u ponašanju od strane Crnogoraca, koje su sada štitili Srbijanci od napada sa južne strane, te dok su se osjećali sigurnim u to da ni jedna sila neće moći intervenisati da spasu Skadar od konačnog pada u njihove ruke. Nije više bilo aluzija od strane kralja Nikole o „plemenitim Malisorima koji se bore za svoja prava, svoju slobodu i ujedinjenje sa Crnom

Gorom“²⁶ već su glasno isticana crnogorska prava na njihovu (albansku, prim. prev) teritoriju. Albanci su se našli na strani poraženih, te moraju snositi posljedice, izjavio je (crnogorski, prim. prev) premijer kroz rusku štampu. U dopisu listu *Temps* su delegati sa mirovne konferencije apelovali na „istorijska prava srpske civilizacije“ na sjevernu Albaniju, dok je predate memorandum²⁷ Forin Ofisu u kom se navodi da su Skadar i njegova okolna teritorija uvijek pripadali „srpskoj sferi uticaja“.²⁸ Krstaški rat protiv turske prevlasti je bio gotov, a opsada je postala borba Slovena protiv Albanaca, te je divljaštvo kojom se vodilo, pokazivalo bombardovanjem hrišćanskog dijela grada i nepotrebnim uništavanjem artiljerijskom vatrom privatnih kuća i crkava. Zamjerke upućene od strane Velikih sila su natjerale crnogorsku vladu da uputi jedno okašnjelo priznanje opravdavajući svoje postupke time što im se protivi cjelokupno stanovništvo (Skadra, prim. prev)

39. Ako bi bila ostavljena da sama rješava pitanja, Crna Gora bi vjerovatno došla do neke vrste razumijevanja i ujedinjenja sa Albancima na svojoj južnoj granici, te bi imala koristi od intriga (širenih među Albancima, prim. prev) iz proteklih godina. Tako oformljena država bi imala malo kohezije ali bi kralj Nikola, sa dozvolom Austrije, uspio da ih održi zajedno tokom svog života, te bi vladao svojim albanskim podanicima bez miješanja u njihove običaje i ustanove, na gotovo isti način kako su to radile turske valije. Ali dolazak pobjedonosne srbijanske vojske pred

²⁶ Proklamacija upućena od strane Kralja početkom rata.

²⁷ Januar, 1913.

²⁸ Kao potvrdu ovoga, neke iznenađujuće izjave su upućene štampi u Londonu od strane gospodina Popovića u vezi sastava stanovništva u gradu Skadru i njegovom držanju naspram Crne Gore. Oni su prilično u nesaglasju sa činjenicama. Ekstremna izjava o srpskim pravima na Albaniju se može naći u radu dr Vladana Đorđevića *Die Abanesen ud die Grossmächte* pisane veoma uvredljivo prema onome što nije srpsko i pravoslavno. Autor je nekada bio premijer Srbije i pristalica Obrenovića.

Skadar, te neprijateljstvo²⁹ koje su pokazali prema svemu albanskom, je dovelo do potpune promjene u crnogorskoj politici. Vjerujući da poslije uspješne okupacije Sandžaka, intervencija Austrije nije izgledna, a plašeći se možda uobičajenih srbijanskih optužbi o (crnogorskoj, prim. prev) indiferentnosti prema slovenskoj stvari, te u želji da se predstavi kao beskompromisni šampion, kralj (Nikola, prim. prev) se bacio u rasnu borbu sa Albancima za vlasništvo nad njihovim zemljama. Po povlačenju Srbijanaca iz opsade (Skadra, prim. prev) a suočeni sa jednoglasnom opozicijom Velikih sila, učinjeni su neki okašnjeni naponi da se isprave greške koje su napravljene, kako su to tada uvidjeli. Stav ekstremnog neprijateljstva (prema Albancima, prim. prev) je napušten, intrige su otpočele sa Esad-pašom a napravljeni su pokušaji da se odobrovolje muslimani javnim obećanjima da oni koji su nasilno prevedeni u hrišćanstvo imaju potpunu slobodu da se vrate u svoju predašnju vjeru. Za sada nema puno toga što bi pokazalo da ovi naponi daju efekta. Ništa se nije uradilo da se prevaziđe jaz sa hrišćanskim Albancima, a plemena Hoti i Grude nastavljaju da pružaju odlučan otpor inkorporaciji u Crnu Goru.

CRNA GORA I JADRANSKO PITANJE

40. Austrijska vlada je imala neprekinutu (neuznemiravanu, prim. prev) vlast u Dalmaciji i Bokokotorskom zalivu od 1814. godine, te nije smatrala potrebnim da tokom proteklih godina ojačava svoje pozicije na istočnom Jadranu. U 1830. godini, po smrti vladike Petra I, austrijski privrženici aktivnije politike (ka

²⁹ Vidjeti govor lorda Bikonsfilda na Berlinskom kongresu, protokol br. 8: „Ako Kongres ostavi provincije o kojima sada diskutujemo u stanju u kojem se sada nalaze, predominacija slovenske rase bi se sigurno opet istakla – a to je rasa koja ima malo sklonosti da drugima čini pravdu.“ U sadašnjem momentu se čini da Srbijanci opravdavaju stav lorda Bikonsfilda.

istoku, prim. prev) su agitovali za aneksiju zemlje (Crne Gore, prim. prev) ali im je uspješno oponirao princ Meternih.³⁰ Maršal Radecki³¹ a prije njega i admiral Tegetof su podržavali stav da je posjedovanje Bosne neophodno da bi se obezbijedila sigurnost austrijske obale, ali tada nisu preuzeti koraci u tom smjeru, te grof Andrašić u svojim memoarima predstavlja situaciju sa kojom se suočio kada je stupio na dužnost, a to je potpuna zavisnost Crne Gore od Cara (ruskog, prim. prev), te nedostatak bilo kakvog napora³² od strane Austrije da zaštiti svoje interese u tom regionu. U ostvarivanju njegovih ciljeva, Austrija je okupirala Bosnu i Hercegovinu i dobila policijsku kontrolu nad lukom Bar.

41. U nemogućnosti da se suprotstavi planovima grofa Andrašića³³ na Berlinskom kongresu, Italija je bila primorana svojom političkom situacijom da pristane, pa makar i prećutno, na produženje austrijskog uticaja na istočnom Jadranu, pa makar na nekoliko godina. Pri kraju vijeka (XIX vijeka, prim. prev) se pojavio pokret koji je favorizovao aktivniju politiku. Sinjor Imbriani je u svom govoru u Parlamentu 1896. godine sa žaljenjem istakao da su legalne aspiracije Italije u Albaniji žrtvovane zbog saveza sa Austrijom. Austro-ruski Ugovor iz 1897. godine, kojim se, kako je navedeno, Austrija priprema da zauzme sferu uticaja na zapadu Balkana, će samo dovesti do

³⁰ „Ni na koji način nije bilo lako Meternihu da ubijedi Cara da bi takav korak isprovocirao Tursku, Rusiju, te i sam duh nezavisnosti u toj zemlji. Prema tome, ništa nije urađeno da se parira narastajućem uticaju Rusije (u Crnoj Gori).“ (Molden, *Die Orientpolitik Metternich's*, str. 32).

³¹ *Memoari grofa Andrašića*, vol. II, str. 256.

³² Moderna utvrđenja u Boki Kotorskoj, na Vrmcu i Goraždu, izgleda da nisu bila podignuta sve negdje do poslije 1880. godine, tj. po okupaciji Hercegovine. (*Memoirs de Feldzeugmeister...* General Genie Inspector).

³³ Prema grofu Andrašiću, italijanski odgovor na okupaciju Bosne je bila iredentistička agitacija u Južnom Tirolu. (*Memoirs*, vol. III, str. 147).

uzbuđenja koje može pomoći italijanskoj vladi da dobije odobrenje od Beča za ugovor³⁴ u korist održavanja statusa kvo u Albaniji.

42. Pod naslovom „Mare nostro“ je počela novinska kampanja u listu *Tribuna* u 1900. godini, te se nastavila naslovima kao što su „Pisma iz Albanije“ markiza de San Đulijana (Marquis di San Giuliano) u *Giornale d'Italia* (1902) i u *L'altra sponda* od strane Vika Mantegace (Vico Mantegazza) 1905. godine. Subvencije su dijeljene italijanskim školama u Albaniji, a u Janini je ustanovljena komercijalna agencija (1900), dok je kompanija *Pulja*, osnovana 1893. godine za plovidbu Jadranom, dobila pomoć (1901. i 1904) da bi mogla da konuriše uslugama austrijskog *Lojda*. Preovlađujući uticaj u Crnoj Gori je ostvaren uz pomoć kraljevskog braka,³⁵ što je bio još jedan način da se ojačaju italijanski interesi na Jadranu naspram uticaja Austrije. Kriza iz 1908. godine je pružila neočekivanu mogućnost da ove šeme dođu do izražaja. Dok je Austrija morala napustiti svoja prava kontrolisanja crnogorskih voda, italijanska kompanija je dobila koncesije za izgradnju luke u Baru, te uprkos odredbama³⁶ grofa Andrašija, izgradili su prugu od Bara do Virpazara.

43. Italijanska vlada je u početku bila naklonjena da podrži zahtjev kralja Nikole za zauzimanjem Skadra, te da bi negativna odluka Velikih sila povrijedila njene interese tako što bi ugrozila crnogorsku dinastiju. Njihov stav se kasnije promijenio, te su dali pristanak da taj grad uđe u sastav Albanije. Može biti da ih

³⁴ *Lord Currie*, br. 197, od 19. decembra, 1900.

³⁵ Razlozi koje je gospodin Krispi iznio u korist braka sa Crnom Gorom su:

a) veza sa porodicom koja ne može ostvariti uticaj u Italiji

b) dobro zdravlje

c) u slučaju rata na istoku, tačka podrške na Balkanskom poluostrvu.

³⁶ „Crna Gora će morati da se dogovara sa Austrougarskom u vezi potreba za izgradnjom i izdržavanjem puteva kroz novu crnogorsku teritoriju.“ (Član 29. Berlinskog ugovora)

je uzbunila pomisao da u slučaju ako bi Austrija ostala njihov (crnogorski, prim. prev) oponent, da bi ih lako potkupili tako što bi im ustupili mali dio teritorije na planini Lovćen, a koji bi prilično ojačao njihove pozicije ka Kotoru, a možda ga čak učinio i neosvojivim. Ili im se možda učinilo poželjnim da Austrijanci okupiraju Skadar da bi istjerali Crnogorce, te bi to dovelo do italijanske okupacije Vlore? U svakom slučaju, izgleda da sadašnja³⁷ italijanska vlada više ne smatra da je podrška kralju Nikoli i njegovoj porodici neophodan dio njihove politike na Jadranu.

U svom obraćanju mađarskim delegatima u novembru 1913. godine grof Berhtold je izjavio da je svrha njegove intervencije u Albaniji (tj. opozicija srbijanskoj ekspanziji ka obalama mora) održavanje ravnoteže na Jadranu. Ako u stremljenju ka ovom cilju treba spriječiti ujedinjenje Srbije i Crne Gore, a kategorične izjave po ovom pitanju su date u Beču, ne bi bilo nemoguće da u budućnosti, i pored trenutno zategnutih odnosa, da upravo Austrija, a ne Italija, može biti ponukana da pruži podršku crnogorskoj kraljevskoj porodici. Treba naglasiti da je čak i tokom Skadarske krize i pored neprijateljstva koje se ispoljavalo sa obje strane, prestolonasljednik Danilo ostao u bliskim odnosima sa austrijskom legacijom.

Preveo i priredio **Enes Efović**

³⁷ Ovo je izgleda potvrđeno u rječitom razgovoru markiza di San Đulijana sa ruskim diplomatom krajem 1913. godine.